

habeat deuotio, patet ex eius commentario, qui sic habet; id est, ostensio confusibilis cum digito. Rectè autem bilinguis & susurro furi comparatur, tum quòd sicut fur detrahit alterius substantiæ, ita ille fama & nomini, tum quòd vterque clam & occultè nocet. Sed fure bilinguis & susurrator peior esse indicatur, quia melius bonum & irreparabilius aufert. Melius est enim nomen bonum quàm diuitiæ multæ. Et concordia fratrum, quam suis sæpe detractor tollit susurris, seminando inter fratres discordias, bonis temporalibus longè præferenda est. Bene ergo dicit; Super furè est confusio; hoc est, furem sequitur cõfusio & pœnitentia, at vt in plurimum venia talis est dignus, quia vt est Prouer. 6. Non grandis est culpæ cùm quis furatus fuerit, furatur enim vt elurientem impleat animam. Verùm super bilinguem & susurronem est pessima denotatio, hoc est, ei competit grauis damnatio & vituperatio. quasi dicat; Venia talis non est dignus, sed omnino dignus est qui sine misericordia damnetur, ac perpetuam ignominiam ferat, quia non ex inopia peccat, & grauissimum damnum infert, idque sine proprio comodo.

Prouer. 6.

CAPVT SEXTVM.

1. Iustifica pusillum & magnum similiter. Noli fieri pro amico inimicus proximo.
2. Improprum enim & ignominiam malus hæreditabit, & omnis peccator inuidus & bilinguis.

Ræca habent, *εἰς μέγαλον καὶ εἰς μικρὸν μὴ ἀγνοῦναι μηδὲ ἕρ,* hoc est, in magno & in paruo ne ignores ne vnum quidem: quamuis illud *μηδὲ ἕρ*, non sit in Germanico exemplari. Noster interpret Græca sic videtur intellexisse, quasi significatum sit, in iudicando æquè habendam rationem causæ alicuius parui, atque alicuius magni, & vtriusque causas similiter perpendendas, vt de vtroque rectum iudicium proferri possit, iuxta illud quod Deuter. 1. dictum est iudicibus: Nulla erit distantia personarum, ita paruum audietis vt magnum, nec accipietis cuiusquam personam. Iuxta hunc intellectum interpret non malè sensum reddidit, vertendo; Iustifica pusillum & magnum similiter. Verùm hic sensus nec ad præcedentia, nec cum sequentibus aliquam habet conuenientiam, vt mirum sit eam hic interiectam esse. Itaque Græca hunc potius iuxta alios habent sensum: Cura vt non solùm non ignores ac negligas magna, sed nec ea quæ parua sunt vel videntur, quasi dicat; Omnia Dei mandata, siue sint maximarum siue minimarum rerum, summa cura & diligentia sunt inquirenda, cognoscenda & obseruanda. Quod videri potest subiecisse superioribus, quia comparauit de tractionem, quæ paruum videtur hominibus vitium, cum furto, à quo tanquam

Deut. 1.

tanquam magno vitio satis adhorrent & abstinere plerique, ut etiam Græcæ lectionis hic possit esse sensus: Vide ut ne ignores differentiam inter magnum & paruum vitium, atque cum vulgo quæ parva sunt magna ducas: & contra, quæ magna sunt parvifacias. Cui sensui nostra lectio accedet, si adiectiva, pusillū & magnū, accipiatur in neutro genere, quomodo in Græcis accipienda videntur, ut sit: Non sit tibi satis, iuste sentire & iudicare de magnis rebus, sed da operam ut etiam de ijs quæ parvæ sunt vel videntur, rectè pronuncies. Iam quoniam hæc sententia præter morem abruptè hic videtur in fine capitis posita, cum aliàs ferè huius libri sententiæ duobus aut pluribus constent membris, sciendum principium capitis sequentis, in Græcis incipi à coniunctione. Habent enim, *ὅτι ἐν τῷ φίλῳ μὴ γίνου ἔχθρῳ*; Et pro amico ne fias inimicus; ut meritò hæc pars in unam sententiam iungenda sit cum præcedenti, quemadmodum quidam coniungunt, ut principium novi capitis sit à sequenti sententia; Non te extollas. Nam quod dicitur, ne quis fiat pro amico inimicus, propter bilingues dicitur, de quibus mox dixit, ut adhuc hæreat incepta materia. Certè quædam scripta Latina auspicantur novum caput ab illo; Iustifica pusillum & magnum: quædam ab illo, quod postea sequitur; Verbum dulce multiplicat amicos; unde & Rabanus incipit secundum commentariorum librum. quædam hoc loco nullam distinctionem capitis faciunt. Illud enim quod dicitur, noli fieri pro amico inimicus; non sic videtur accipiendum, quasi moneat cavendum ne ex amico quis fiat inimicus, sed potius ut ne cum quis se gerit pro amico, blandè coram loquendo, velut inimicus noceat, occultè ei detrahendo. Hoc enim est peccatoris invidi & bilinguis, cui hoc ipsum tribuitur, quamvis de invidio non fiat mentio in Græcis, quæ tantum habent, *ὅτι ὡς ὁ ἀμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος*, hoc est, sic peccator bilinguis, scilicet se habet, ut pro amico fiat inimicus, & ob id improperium & contumeliam hæreditet.

- 3 Non te extollas in cogitatione tua velut taurus, & elidatur virtus tua per stultitiam.
- 4 Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinqueris velut lignum aridum in eremo.

A Pud Græcos illud, velut taurus, in secundo membro ponitur. Et habent sic: Ne extollas te ipsum in consilio animæ tuæ, ne velut taurus diripiatur anima tua. Hortatur ad modestiam, ne qui plus cæteris sapere videtur, se in sua prudentia & cogitatione extollat, alios præ se contemnendo, & superbè in se gloriando, instar tauri, superbissimi & indomiti animalis. Sic enim futurum ut animus hominis transversum rapiatur impetu superbiæ, sicut taurus indomitus & efferatus maxima vi impetuque rapitur quodvis. Ex quo & illud sequetur quod habet nostra lectio, ut virtus hominis, hoc est, fortitudo ea, qua per accepta dona posset multa præclara præstare, confringatur & elanguescat, dum per

superbiam animi pleraque stultè designat, aut opere aut lingua. Ita enim frequenter vluenire videmus, vt qui dona aliqua consecutus est, quibus multam sibi gloriam & fructum alijs adferre posset, si eis modestè & humiliter vteretur, dum eis superbè abutitur sese iactando, & temerè quiduis audendo, perdat per stultitiam suæ superbïæ omnem donorum suorum vigorem & efficaciam. Sicque fiat quod sequitur, vt ipsamet hominis fortitudo, quæ in donis eius consistit, comedat folia eius, & fructus eius perdat, hoc est, omnem eius ornatum & fructum quem proferre poterat, consumat & auferat, atque hoc ipsum quod illum ornare poterat, spoliet eum omni & gloria & fructu, sicque spoliatus relinquatur in hoc mundo, velut lignum aridum in eremo, inglorius scilicet & infructuosus, ad nihilum valens vltra, nisi vt mittatur foras, & igni deputetur. Iuxta hanc explicationem suppositum verborum, comedat & perdat, est, virtus tua, non autem, vt quidam intelligunt, stultitia. nam Græcis non est, stultitia, sed apud eos manifestum est pro supposito repetendum ex præcedenti sententia nomen, anima, pro quo noster vertit, virtus tua. Videtur autem quibusdam in hac secunda sententia adhuc persisti in metaphora à tauro desumpta, vt significetur quemadmodum in syluis & desertis tauri indomiti depascuntur arborum folia & fructus, ita & hominis animum & virtutem ipsum depascere, & perdere. Cæterum siue legatur, vt quidam libri habent; comedet, perdet, relinquëris; siue comedat, perdat, relinquaris, parum facit ad rem, nisi quòd posterior lectio præferenda videatur.

5 Anima enim nequam disperdet qui se habet, & in gaudium inimicis dat illum, & deducet in fortem impiorum.

Sensum sententiæ præcedentis iam datū probat hæc sententia. Anima enim, inquit, nequam disperdet qui se habet, hoc est, possidentem se, & in gaudium inimicis dat illum, vel, vt habent Græca, & gaudium (vel derisum) hostium faciet eum. Vnus codex scriptus habuit, dedit illum, per futurum scilicet, vt habent Græca. Quod autem sequitur apud nos, & deducet in fortem impiorum, Græca non habent, proinde explicationis gratia additum est ab interprete. Est autem fors impiorum æterna miseria, in quam anima nequam suum possessorem deducit.

6 Verbum dulce multiplicat amicos, & mitigat inimicos, & lingua gratiosa in bono homine abundat.

AB hoc versu aliquot sententijs sequentibus agitur de parandis, probandis, & retinendis amicis bene probatis. Et hoc quidem versu indicat modum parandorum amicorum, nempe per suauitatem orationis & blandiloquentiam, de qua rectè subinfert sermonem, postquam superiori sententia dixit contra superbam sui iactationem & gloriationem. Cæterum interpres noster de suo addidit eam partem, & mitigat
inimi-

inimicos, cum apud Græcos sententia tantum sit bimembris. Pro, gratiosa, multi libri habent, eucharis, quidam vtrumque habent, eucharis gratiosa. Nam cum dictionem Græcam, eucharis, quidam in margine exposuisset per nomen gratiosa, postea, vt & alias factum est, contextui idem nomen insertum est: deinde ab alijs dictio Græca eucharis, quæ in omnibus ferè scriptis est, reiecta est, & retenta dictio Latina, gratiosa, cum verisimile sit interpretem primùm posuisse nomen Græcum, eucharis, Græcam scilicet dictionem aliâ Græca reddendo. Neq; enim Græcis hic est *ευχαρισ*, sed *ευλαλο*, hoc est, bene loquens. Habent autem Græca secundam partem sic, *καὶ γλώσσα ευλαλοῦσα ἐκθύνα ὑπροσάγοσα*, hoc est, lingua bene loquens multiplicat sermones affabiles, scilicet aliorum. Itaque significatur comitatem & suauitatem orationis valere non tantum ad benevolentiam hominum conciliandam, sed etiam ad alliciendam eorum affabilitatem, vt scilicet nostræ humanitati & comitati aliorum affabilitas respondeat, illiq; nostra suauitate incitati, etiam erga nos humaniter atque suauiter sese gerant. nam quod quidam dicit apud Terentium; Si malè dixeris, peius audies; illud in contrariam partem accidit, vt orationis nostræ suauitas & gratia, aliorum summa in nos & voluntate & sermonis comitate remuneretur. Itaque quod nostra lectio habet, abundat, vel, vt habent plures libri per futurum, abundabit, hunc rectè habet sensum: Lingua gratiosa in bono homine copiosum proferet fructum, efficietque vt & alij similiter suauiter & blandè loquantur.

7 Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille.

GRÆCIS iucundius & significantius sic est, *εἰ ἱερηνύουσι σοι ἑσάσκαρ πολλοί, εἰ δὲ σύμβουλόισ σου, ἕς ἀπὸ χιλίω*, hoc est, Pacifici tibi sint multi, at consiliarij tui, vnus ex mille. hoc est, multos habeas qui pacem tecum habeant, & cum quibus pacificè viuas: at consiliarios, quibus secreta cordis tui detegas, habeas paucos & raros. Non est enim hic pro pacifici, *ἱερηνόποιοι*, quod est Matthæi 5. hoc est, pacem facientes inter discordes, sed *ἱερηνύοντες*, hoc est, pacem seruantes, aut in pace degentes. Postquàm ergo Sapiens docuit, qua ratione multos nobis parare possimus amicos, oportunè monet vt inter multos illos delectum faciamus, nec nisi paucos ex multis habeamus cum quibus cōsilia nostra communicemus, quòd inter multos pauci sint fidi, pauci item prudètes.

8 Si possides amicum, in tentatione posside eum, & non facilè credas ei teipsum.

PRO, possides & posside, Græcis est *κτᾶσα*, quod non tantum significat possidere, sed etiam comparare. quæ significatio hic magis quadrat. Nam vult Sapiens docere, quod & alij docuerunt qui de amicitia scripserunt, prius scilicet deligendos esse amicos quàm diligendos. proinde nostra litera sic commodè est accipienda; Si possidere paras
ami-

amicum, para illum possidere per tentationem & probationem, hoc est, fac periculum fidelitatis & benevolentiae eius in rebus minoribus, priusquam ei credas maiora. In secunda parte Graeca non habent, teipsum, sed tantum, *καὶ μὴ ταχὺ ἐπιπίσει αὐτῷ*, hoc est, & non facile credas ei. Sed & Latina quaedam scripta non habebant, teipsum, in quibusdam etiam erat expunctum; & plenior est sententia si omittatur. Significatur enim non facile credendum alicui amicitiam verbis pollicenti, sed priusquam ei fides firmiter habeatur, probandam eius fidem. Cuius causam subiicit:

9 Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis.

Ponit aliquot genera instabilium amicorum, quorum primum est eorum qui amicitiam seruant quamdiu eis est oportunum & commodum, qui proinde non persistunt in tempore tribulationis. Hos significat, dicens: Est amicus secundum tempus suum, hoc est, sunt aliqui qui amicos se gerunt, cum est eis oportunum & commodum honori & vtilitati ipsorum.

10 Et est amicus qui conuertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam & conuitia denudabit.

Alterum est eorum qui non solum deserunt amicitiam, sed etiam ex amicis fiunt inimici, offensi scilicet re aliqua leuicula, ut sunt homines superbi & cito iritabiles. Inter quos sunt etiam qui non solum sunt inimici, sed etiam odium animo conceptum per rixam verborum denudant & detegunt, atque inter rixandum etiam detegunt conuitia & opprobria, quae tempore amicitiae aduerterunt, & quae eis tanquam amicis detecta fuerunt. Significat ergo hos amicos esse valde perniciosos, & proinde ne in tales incidamus, amicos studiosè esse probandos. Graeca secundam partem huius sententiae sic habent, *καὶ μάχῃ ἐν ἡμισυ αὐτοῦ*, hoc est, & pugnam opprobrij tui reuelabit; quo significatur eum qui ad inimicitiam transpositus est, profiliturum ad iurgium quo amici opprobrium sit publicaturus. Non enim est Graecis bis illud, est amicus, sed pertinet haec secunda pars ad eum qui conuertitur ad inimicitiam. Et multa scripta Latina non habent secundo loco nomen, amicus, sed tantum, & est qui odium, &c. quod intelligi potest; & talis amicus, qui scilicet conuertitur ad inimicitiam, est qui odium & rixam, &c. Vel, Est inquam, qui odium & rixam, &c. ut secunda pars priorem exponat.

11 Est autem amicus socius mensae, & non permanebit in die necessitatis.

Ilius prioris generis amicorum, speciem hic ponit, eorum scilicet qui pro amicis se gerunt tantum causa voluptatis & commoditatis quam ex amico percipiunt, ex societate mensae quam sectantur: quales sunt parasiti, adultores, & hi qui epulis delectantur, quales non permanent in amicitia

citia tempore necessitatis, hoc est, tribulationis, quæ sæpè in scripturis nomine necessitatis significatur. Est enim hic Græcis, quemadmodum superius, dictio *θλιψις*, hoc est, tribulationis.

12 Amicus si permanferit firmus, erit tibi quasi coæqualis, & in domesticis tuis fiducialiter aget.

13 Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, vnanimem habebis amicitiam bonam.

Longè aliter hos duos versus habent Græca, vt omnino videatur interpretem nostrum aliter Græca legisse, quàm modò leguntur. Sic enim habent: *χρὲς ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἴσα ὡς σὺ, χρὲς δὲ τὸς ἐν τῷ ὄντι ὅτι σου παρῆναι σὶ ἀγαθῶν. ἰδὲ ἔτι ἐν τῷ κατὰ οὐρανὸν ἀπὸ τοῦ προσηλάσσει σου κρυβήσεται*, hoc est, Et in bonis tuis erit vt tu, & super vel inter domesticos tuos fiducialiter aget. Si humiliatus fueris, erit contra te, & à facie tua abscondetur. Agitur autem adhuc de amico socio mensæ, de quo dicitur, quòd in bonis tuis, hoc est, in fœlicitate tua se præbebit velut alterum te, & liberè ac confidenter conuersabitur inter domesticos tuos velut vnus ex illis: aut quòd cum magna libertate arguet domesticos tuos, velut causam tuam agens, & pro tuis commodis sollicitus. Contrà si excidas à priori fœlicitate, & afflictus fueris, senties eum tibi inimicum, atque se subtrahet à solita familiaritate. Nostra versio, ex qua videtur interpretem nostrum legisse non *ταπεινωθῆς*, sed *ταπεινωθῆναι*, hoc est, humiliatus fuerit, sic rectè intelligi potest; Si amicus permanferit fixus, æquè tibi adhærens in aduersis atq; in prosperis, habeto eum tanquam tibi parem, etiãsi fortè maior illo sis, & finito vt inter domesticos tuos liberè ac fiducialiter versetur tanquam vnus ex illis. (Non enim illud, in domesticis tuis, intelligi potest de priuatis domus negotijs, quemadmodum accipit Liranus, sed malè, vt patet ex Græcis.) Quòd si præ modestia ille non admodum liberè & confidenter se erga te gesserit, sed se humiliter ac demissè habuerit contra te, hoc est, coram te (quomodo dicitur in Psalmis: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum; pro coram eo) & se nonnunquam à facie tua subduxerit, nihilominus tamen semper bonam eius amicitiam habebis vnanimem, hoc est, tibi per omnia consentientem, idemque quod tu volentem, vt de eo diffidere non debeas, etiãsi non tanta erga te vtatur semper libertate, quanta meritò deberet iure veræ amicitia, imò hoc ipso nomine magis agnoscere debes bonam eius & vnanimem amicitiam, quod te reuereatur, & debita sibi familiaritate non abutatur. Notandum tamen Rabanum multò aliter legere hunc locum, magisque accedere ad Græcam lectionem, vt eius lectionem meritò quis putet esse synceriores hac nostra recepta. Secundum enim versum refert ad fictum amicum, & legit: Si humiliauerit se contra te, à facie tua abscondet se. Quo modo etiam vnum scriptum habuit, nisi quòd habuit; & à facie tua abscondet se. Iam quòd sequitur, Vnanimem habebis amicitiam bonam, apud Rabanum & in eo scripto

Psal. 76.

ſcripto, per ſe accipitur vt per ſe ſenſum faciat, nec cohareat cum præcedentibus. Quæ lectio mihi magis probata hunc rectè habet ſenſum: Si amicus permanſerit fixus, ipſe certè ſe geret erga te tanquam æqualis tibi, liberè te tuosque domeſticos admonens. hoc enim eſt indicium & demonſtratio veri amici. Si autem ſe non liberè erga te geſſerit, ſed per fictionem & hypocriſim ſe in perniciem tui apud te humiliauerit, demiffè ſe gerens vt magis decipiat, certò ſcito quòd tempore aduerſo à facie tua abſcòdet ſe, ſuamque operam & conſolationem tibi ſubtrahet. Itaque habebis eam amicitiam bonam in qua eſt vnanimitas, idemque nolle ac velle. Hanc lectionem & intelligentiam magis probo, non ſolùm quòd Græcis magis accedat, ſed & quòd durè in bonum accipitur, humiliare ſe contra aliquem, & abſcondere faciem ſuam ab illo.

14 Ab inimicis tuis ſeparare, ab amicis tuis attende.

VTilis ſententia, qua prudenter monetur, & vt ab his qui ex profeſſo ſunt hoſtes, nos ſeparemus, eorumque conſortia vitemus, & vt ab amicis noſtris, priuſquam bene cogniti ſint & explorati, nobis caueamus, ne temerè & nimis omnibus qui amici videntur confidendo, malum aliquod per imprudentiam noſtram nobis accerſamus. Sicut enim ſtultum eſt & periculofum apertos inimicos non vitare, ita etiam nimis confidere his qui amici videntur.

15 Amicus fidelis, protectio fortis: qui inuenit illum, inuenit theſaurum.

HÆ tres ſequentes ſententiæ continent commendationem veri fidelisque amici, quo nihil tutius, nihil optabilius, nihil ſalubrius in vita eſſe poteſt. Primum ergo aſſerit amicum fidelem eſſe fortem protectionem, hoc eſt, fortiter protegere inſtar munitiffimæ & tutiffimæ arcis; quia per eius & patrociniũ & operam ſæpe amicus à multis iniurijs & malis inferendis defenditur, & propter eius protectionem plerique ab inferenda iniuria deterrentur. Nec tantum ſimilis eſt fidelis amicus arcis defendenti à malis, ſed & diuitijs, quas ſummè homines deſiderant, quæque per ſe eos delectant, & omne voluptatis genus ſuppeditant, vnde ſubiicit: Qui inuenit illum, inuenit theſaurum, hoc eſt, qui naſtus eſt illum, naſtus eſt immenſas diuitias. Verbum enim, inuenit, præteriti eſt temporis, cum Græcis ſit *ἔβρη*, & *ἔβρε*, & inuenire ſæpe in ſcripturis ponitur pro nanciſci & conſecutum eſſe, vt & ibi: Inueniſti gratiam apud Deum. Itaque ſignificat, fidelem amicum rem eſſe admodum pretioſam, raram & charam, ex qua multum non ſolum vtilitatis, ſed etiam voluptatis percipitur. Quod magis adhuc exaggerat, cum ſubdit:

Lucæ 1.

16 Amico fideli nulla est comparatio, & non digna ponderatio auri & argenti contra bonitatem fidei illius.

Significat amicum fidelem non solum rem esse pretiosam, sed omnium pretiosissimam, ac talem cui nihil eorum quæ homines magni faciunt æquari possit. Pro, nulla est comparatio, Græce est ἀκρίσιον ἀντάλλαγμα, hoc est, non est permutatio, aut non est aliquid quod tanquam æquale cum eo permutari possit, quemadmodum fit in emptio- nibus ubi fit rerum permutatio, dum pro re quapiam redditur æquale.

Matth. 16 Id enim propriè dictio Græca significat, quæ etiam est Matth. 16. ubi nos legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima sua? Bene sensum hic reddit interpres, si bene intelligatur, hoc modo: nulla est comparatio, hoc est, nihil est quod ei comparari potest tanquam æqui- ualens. Secundam partem Græca breuius sic habent, καὶ ἀκρίσιον ἀντάλλαγμα, hoc est, non est pondus pulchritudinis eius, hoc est, pulchritudo vel bonitas eius non potest satis æstimari vlllo pondere. Idem significat nostra lectio, ponderatio auri & argenti non est digna, hoc est, non respondet, bonitati fidei, hoc est, fidelitatis illius, sed ab ea longè superatur. Respicitur enim ad hoc quod in stateræ libris vnum alteri componitur, & adæquatur.

17 Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis, & qui metuunt Dominum, inuenient illum.

Amicus fidelis non tantum instar arcis protegit à malis inferendis, nec tantum instar diuitiarum bona multa suppeditat, sed etiam à malis illatis instar medicinæ curat. vnde rectè prædictis additur, quòd fit medicamentum vitæ & immortalitatis, hoc est, vitam imò & im- mortalitatem afferens, nimirum quia sua consolatione & ope mala in- cidentia vel tollit vel lenit, ita vt aliàs morituro vel defecturo vitam conferat, non hanc tantum, sed etiam æternam. Item quia sua sa- lubri monitione & redargutione à pestiferis malis & morte æterna a- micum præseruat. Græcis tantum est φάρμακον ζωῆς, hoc est, pharma- cum vel medicina vitæ, hoc est, quod vitæ huic miseræ medetur: ve- rùm quia interpres noster addidit, & immortalitatis, ideo apud nos me- dicamentum vitæ exponi debet, medicina vitam afferens. Postquam autem varijs similitudinibus Sapiens ostendit quàm magna res sit fide- lis amicus, docet item qua ratione tam rarum & magnum bonum ob- tineri possit, nempe non nisi Dei singulari beneficio & dono, ne quis se suo marte illum sibi posse parare existimet. Qui, inquit, metuunt Do- minum, inuenient illum, hoc est, Dei quem colunt munere consequen- tur illum, & Deus talem illis dabit tanquam mercedem sui cultus. Quod magis declarat sequens sententia:

Qui

18 Qui timet Dominum, æquè habebit amicitiam bonam, quoniam secundùm illum erit amicus illius.

HOc est, Qui reueretur Dominum, eumque piè colit, sicut ipse bene & fideliter sese gerit erga Deum, & propter Deum etiam erga proximum suum, ita æquè, hoc est similiter, habebit bonam, fidelem & constantem amicitiam alterius erga se. aut æquè habebit, hoc est, iustè. Iustum enim est, vt qui Deum reueretur, bonam Dei beneficio amicitiam aliorum erga se consequatur. Vtrique intelligentiæ conuenit quod sequitur; quoniam secundum illum erit amicus illius; hoc est, qualis ipse est erga Deum & proximum, talis erit & amicus illius, hoc est, fidelis & sincerus ei obtinget amicus, sicut ipse fideli & recto est erga Deum & proximum animo. Hunc sensum Græca ostendunt quæ habent, *ὁ φοβῶμενος κύριον ἰσθαι τὴν φιλίαν αὐτοῦ, ὅτι κατ' αὐτὸν οὕτως καὶ ἐκπλασίον αὐτοῦ*, hoc est, qui timet Dominum, diriget (vel rectam faciet) amicitiam eius (pro suam), quoniam secundum illum sic & proximi eius. Cæterum cum rarus sit tam fidelis amicus, in quem perfectè competant omnes præscriptæ conditiones, (nam vt dicitur Prouerb. 20. Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?) in Christum hæc vnice & perfectè quadrant: quem qui nactus est amicum, hic verè fidelem nactus est amicum, per quem velut in arce quadam tutissimè ab omni malo protegetur, in quo diuitias possidebit incomparabiles, atque ab omni morbo animi certissimè curabitur. Prou. 20.

19 Fili à iuuentute tua excipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam.

NOuum hic incipit Sapiens argumentum, adhortando ad studium sapientiæ, & demonstrando eius studij modum ac fructum, quod argumentum rectè subiungitur doctrinæ de amicitia, quod vera amicitia sine sapientia obtineri non possit. Imprimis itaq; monet à iuuentute ac primis ætatis temporibus suscipiendam sapientium doctrinam & institutionem: sic enim futurum vt vsque ad caniciem & extremam senectutem, quando homini maximè opus est sapientia, cum homine duratura sit, vtpote quæ sui studiosos nunquam deserit, nec deficiente hominis ætate, etiam ipsa deficit, quæadmodum voluptas, sed senio accedente magis etiã augetur. Docet ergo quod quidam ait: A teneris consuescere multum est. Et bonum est homini cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Pro, excipe, Threno. 3 pleraque Græca habent *ἐπιλέξαι*, hoc est, elige: Germanicum tamen exemplar habet *ἐπιλέξαι*, hoc est, suscipe, quod secutus est noster interpres.

20 Quasi is qui arat & qui seminatur, accede ad illam, & sustine bonos fructus illius.

Dixit quando sit sapientia ambienda, nunc dicit quo modo, pulchra vsus similitudine, qua significat laborem pro ea obtinenda subeun-

dum, idque cum certa spe bonorum fructuum eius percipiendorum, quia, ut quidam cecinit, Non iacet in molli veneranda scientia lecto, Illa sed assiduo parta labore venit. Vult ergo ut ad eam accedamus instar arantis & seminantis, hoc est, laboribus multis eam à nobis esse excolendam, veluti terram ex qua fructus desideramus. Deinde etiam si non statim dulcedinem & multitudinem fructuum eius sentiamus, non tamen ob id cessandum à laboribus, sed longanimitè expectandos fructus eius, quemadmodum agricola patienter & securè expectat pretiosum fructum terræ. hoc enim significat, dicens; sustine bonos fructus eius; hoc est, expecta. Græcis enim est ἀνέμενε.

Jacob. 5.

21 In opere enim illius paululum laborabis, & citò edes de generationibus illius.

PRo opere, Græcis est ἔργασίᾳ, quæ dictio latius patet, quàm nomen, opus. Accommodatur enim ad omnia opera, & operationem atque laborem. Sic autem dixit, ἐν ἔργασίᾳ αὐτοῦ, sicut dicitur ἔργασίᾳ γῆς, pro cultura terræ. unde rectè quidam hic vertit, In cultura illius. Perstat enim adhuc in cepta à colentibus terram similitudine, significaturque quòd quemadmodum in colenda terra laboratur, postea verò mox percipiuntur ex terra fructus eius, qui ex ea alioqui non poterant expectari: ita si quis sapientiam excoluerit, & pro ea vel paululum laboraverit, mox gustabit eius fructus. Itaque quod nos habemus, in opere eius, accipiendum est pro operatione & labore quem subimus pro obtinenda sapientia. Similis est hic locus illi loco Psalmistæ:

Psal. 125.

Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.

22 Quàm aspera est nimium sapientia indoctis hominibus, & non permanebit in illa excors.

Causam indicat cur in excolenda sapientia plerique nolint perseveranter laborare, & qui illi sint, nempe ineruditi & stulti, qui suis ducuntur cupiditatibus, & voluptatibus terrenis addicti sunt, ignorantes quantum periculum in eis lateat. Sicut enim his qui infecto sunt stomacho & palato, omnis cibus quamlibet delicatus ingratus est & amarus: ita vitiosis vera sapientia non sapit, sed valde eis aspera & inamœna videtur, ita ut aggressi eius studium, facilè ab ea resiliant, nec

Prou. 24.

Prouer. 23

permanèant in ea excolenda. Sic & Prouerb. 24. dicitur: Excelsa stulto sapientia. & iterum: In auribus insipientium ne loquaris, quia despicient doctrinam eloquij tui.

23 Quasi lapidis virtus probatio erit in illis, & non demorabuntur projicere illam.

Græca primam partem clarius habent sic, ὡς λίθος δοκιμασίας τοῦ σφῆτος ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, quasi lapis probationis validus erit in ipso. hoc est, ipsa sapien-

sapientia erit stulto velut magnus & grauis aliquis lapis quo probantur vires hominum. Sicut enim illum infirmi & segnes mox abijciunt, eumq; portare recusant, ita & stulti sapientiæ studium velut nimis graue & intolerabile rejiciunt à se. Itaque nostra lectio sic rectè accipietur; Ipsa sapientia erit in stultis hominibus probatio, hoc est, probabit eos, sicut virtus, hoc est, fortitudo vel grauitas lapidis probat vires & fortitudinem hominum. Ita enim & sapientia probat illos an velint vel possint ferre, & tentant quidem illi sapientiam nonnunquam attingere & ferre, sed mox præ ignauiâ & animi languore nō differunt eam à se projicere, velut nimis onerosam & molestantam.

24 Sapientia enim doctrinæ secundum nomen est eius, & non est multis manifesta.

PRior pars obscura est etiam apud Græcos. Intelligit quidem Lyranus significari sapientiam habere nomen à re, quia, vt inquit, sapientia dicitur quasi sapida scientia. Verum etiam si sic esset, (quod etiam sic non est, non enim à scientia dicitur sapientia, sed à sapore) tamen hæc explicatio non conuenit huic loco, cum Latinè hæc non sint primùm scripta. Qua ratione nec cōuenit quòd quidam Græcam dictionē attendentes, putant authorem hic secutū eos qui σοφίαν putant dictam quasi σοφία, à σοφῶ, quod caliginem significat, eo quòd sit multis abscondita & occulta, quia nec Græcè hæc primùm sunt scripta, sed Hebraicè, vt patet ex prologo huius libri. Proinde non video sensum conuenientiore quàm hunc; Sapientia est secundum nomen eius; hoc est, est id quod dicitur & prædicatur, nempe ardua res & excelsa, & non quibusuis obuia. Simili fere modo Rabanus intelligit, sic scribens: Sapientia doctrinæ, sinceritas est legis diuinæ. Quæ secundum nomen eius est, hoc est prudentia, veritas, & virtus. Notandum tamen quosdam Græcos codices habere non αὐτῆς, eius, sed αὐτοῦ, hoc est, ipsis, vt sit; Sapientia secundum nomen illis est, hoc est, nomine solum illis nota est, non re vera. Aut nomine solum eis competit, quia quidam nomine tenus sunt sapientes, quibus re vera sapientia non est manifesta.

25 Quibus autem cognita est, permanet vsque ad conspectum Dei.

GRæca modò hunc versum non habent. Significat autem, sapientiam eos quibus per experientiam cognita est, non deserere, nec desereri ab eis: sed vt illi per amorem ei iugiter adhærēt, ita & ipsam semper apud eos permanere, ac tandem deducere ad Dei contemplationem & eius claram visionem, in qua sola perfecta est sapientia. Veritatem autem habet hæc sententia in prædestinatis & electis. Nam alioqui etiam eos qui gustauerunt bonum Dei donum, contingit prolabi, & à vera sapientia excidere. Ipsa tamen semper apud omnes permanet quantum ad se pertinet. Nec enim deserit, nisi prius deserta.

26 Audi fili, & accipe consilium intellectus, & ne abijcias consilium meum.

Postquam indicavit per quid fiat ut plerique se serio non tradant studio sapientiae, ad eam filium suum Sapiens adhortaturus, commodè hanc interijcit sententiam, qua illum ad auscultandum excitat. Consilium intellectus, hoc est, intelligentiae, vocat consilium prudens, illud scilicet quod iamiam daturus est. unde Graecis tantum est $\chi\upsilon\sigma\mu\mu\mu\ \mu\omicron\upsilon\varsigma$, hoc est, sententiam meam.

27 Inijce pedes tuos in cõpedes illius, & in torques illius collum tuum.

28 Subijce humerum tuum, & porta illam, & ne acedieris vinculis illius.

His duobus versibus, pulchris allegorijs idem vult significare, nempe sapientiae candidatum se totum debere submittere ei, ac lubenter perferre ut ab ea cohibeatur, ducatur & gubernetur, & quicquid in eius studio molestum videtur & graue, non detrectare. Cum autem nomen, torques, propriè significet ornamentum colli ex auro, argenteo, & id genus alijs, hic impropiè accipi debet pro colli ligamine, quod Latinis propriè dicitur numella: quale est quo canes alligari solent, aut etiam serui fugitivi, & malefici. Id enim significat dictio Graeca $\kappa\lambda\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\varsigma$ hic posita. Meminit ergo quatuor, quibus variae partes corporis grauari solent. Pedes enim constringuntur compedibus, collum numella, humeri oneribus impositis, manus & brachia vinculis. Et sub allegoria harum partium & grauaminum monet, ut quis se totum sinat à sapientia cohiberi & captiuari, omnesque sensus suos & affectus eius disciplina & praeceptis constringi, ut quicquid ea faciendum decreuerit, id non detrectet exequi, etiam si molestum carni videatur. Quòd si distinctio aliqua inter has partes quaeratur, prior versus rectè intelligetur pertinere ad praecepta negatiua, quibus à faciendo quippiam cohibemur: secundus verò versus ad praecepta affirmatiua, quibus ad faciendum aliquid astringimur. Subijcimus enim humerum sapientiae, & portamus eam, quando quicquid iniungit faciendum, etsi graue sit, exequimur. Rursum pedes constringuntur, cum affectus nostri cohibentur: Collum, cum superbia curuatur: Manus, cum à malis operibus Dei timore impedimur. Porro pro, acedieris, verbo deriuato à nomine Graeco $\alpha\kappa\epsilon\delta\iota\alpha$, hoc est, tristitia vel tædio, Graecis hinc est $\pi\omicron\sigma\sigma\chi\theta\iota\sigma\mu\iota$, quod est, indignari & offendi. Idem satis significat nostra lectio; Ne acedieris vinculis eius, hoc est, ne tristeris, vel tædio afficiaris ob vincula eius veluti manibus tuis iniecta. Pulchrè hinc contra eos qui in defendenda euangelica libertate nimij sunt, indicatur veram sapientiam quandam libertatem nobis eripere, & seruitutem quãdam iniicere, carni quidem molestam & grauem, sed quam spontè suscipere debeamus.

29 In omni animo tuo accede ad illam, & in omni virtute tua conferua vias eius.

Hac

HAc sententia velut clarius exprimit, quod superioribus allegorijs obscurius dixit. Dicitur autem, omni animo & omni virtute, pro tota anima & tota virtute & fortitudine, significans non frigidus aut tepidus animo, sed serius & eam quærendam, & eius mandata obseruanda, tum vt sciatur quæ illa sint, tum vt cognita opere præstentur.

30 Inuestiga illam, & manifestabitur tibi, & continens factus ne derelinquas eam.

Cum dicit, inuestiga, significat eam non omnibus obuiam, labore obtinendam esse. Et ne laboris tædeat, manifestabitur, inquit, tibi: non enim subducat se ab his qui quærent eam. Facile enim, dicitur in Sapientia, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quæ- Sapient. 6.
runt eam; iuxta illud Saluatoris: Quærite & inuenietis. Quoniam au- Matth. 7.
tem non est satis eam & quære & inuenire, nisi quis eam perseveranter retineat, addit; & continens factus; hoc est, compos eius effectus, & obtinens eam ne derelinquas eam. Est enim Græcis hic *εὐφρατής*, quod non solum significat abstinentem & temperatum, sed & compotem, & rem aliquam affectum, quomodo verisimile est eam dictionem etiam accipiendam Sapient. 8. vbi legimus: & vt sciui quoniam aliter non pos- Sapient. 8.
sem esse continens, nisi Deus det, adij Dominum, &c. vt sit sensus; cum scirem me non aliter posse compotem fieri voti mei, & obtinere desideratam sapientiam. quoniam in oratione quæ subijcitur ad Deum, non oratur pro continentia obtinenda, sed tantum pro sapientia.

31 In nouissimis enim inuenies requiem in ea, & conuertetur tibi in oblectationem.

Quod quidam dixit radices virtutis esse amaras, fructus verò suauissimos, hoc idem significat hic Sapiens in studio sapientiæ, initia eius carni esse molesta, sed exitum esse iucundissimum. Simile est quod dicit Saluator: Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suauis est, & onus meum leue. In nouissimis, inquit, hoc est, postea cum iam assueueris virtuti, pro fatigatione & labore inuenies requiem conscientia in ea, & amaritudo eius conuertetur tibi in oblectationem, non solum in futura vita, vbi istud perfecte impletur, sed etiam in præsentem, quando carne ex parte per assuetudinem virtutis superata, virtus incipit esse iucundissima, tum propter naturalem suam honestatem quam in se habet, tum propter pacem mentis quam adfert. Matth. 11.

32 Et erunt tibi compedes eius in protectionem fortitudinis & bases virtutis, & torques illius in stolam gloriae.

Non solum, inquit, requiem inde consequeris & voluptatem, sed & protectionem fortem & honorem præclarum. Compedes enim quæ infirmitatem adferre videbantur, conuertentur in protectionem fortitudinis,

dinis, hoc est, fortem, & bases fortitudinis, hoc est, fortes, in quibus scilicet solidè possis consistere, & torques vel numellæ, quæ deformitatem habere videbantur, & seruitutem præ se ferre, vertentur in ornamenta pulcherrima, qualis est stola gloriæ, hoc est, stola gloriosa. Nam præcepta sapientiæ, quibus sibi suos deuincit veluti compedibus & numellis, etsi imprimis carnem premant, & libertatem quandam eripiant, tamen postea per obseruationem eorū, & fortiter illos protegunt contra omnia vitia ac iram Dei, & gloria magna atq; libertate eos apud Deum & homines decorant & ornant. Illud, bases virtutis, additum est ab interprete, cū non sit in Græcis.

33 Decor enim vitæ est in ea, & vincula illius alligatura salutaris.

PRO, decor vitæ, Græcis est νόσμος χρύσειος, ornatus auri, vel aureus.

Pro, alligatura salutaris, est κληῖσμα ὑακινθίνου, hoc est, nexus hyacinthinus, qui scilicet non grauat nec dehonestat, sed leuis est & ornat. Interpretes maluit rem reddere quàm verba. Per ornatum enim auri nihil significatur quàm decor & pulchritudo quam suis adfert sapientia in vita hac. Per nexum hyacinthinum, salutaris & utilis alligatura. Felix enim necessitas quæ ad meliora compellit. Quidam codices scripti habebant; fila hyacinthina, alligatura salutaris; vt verisimile sit interpretem vertisse vt habent Græca, & deinde commentarium adiectum, qui postea magis obtinuit.

34 Stola gloriæ indues eam, & coronam gratulationis superpones tibi.

RECTIUS per accusatiuum legitur Stolum, vt habent Græca, & multa Latina scripta, & subauditur particula similitudinis, vt alias sæpe. Indues eam vt stolam gloriæ, hoc est, amictum gloriosum, hoc est, per eam vndique conspicuus eris & ornatus, veluti veste præclara indutus, & corona gratulationis, vel, vt est Græcis, ἀγαλλίαμα, hoc est, exultationis & lætitiæ circumdatus. Simile est illi Prouerb. 4. Arripe illam, & exaltabit te: glorificaberis ab ea, cū eam fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona inlyta proteget te. Cæterū coronam superpositam opponit oneri cui humeros subiiciēdos dixit, vt pulchrè quatuor illa quæ grauare videntur, ostendat in ornatū conuertenda.

35 Fili si attenderis mihi, disces: & si accommodaueris animum tuum, sapiens eris.

GRÆCA primam partem sic habēt; ἰὰρ διλήης τίκνον, παιδευθήσῃ: hoc est, si volueris fili, erudieris. Non ergo adhortatio est ad discendum, sed indicatur qua ratione sapientia & eruditio obtineri possit. Et ordine conuenienti in sequentibus tria vel quatuor requirit, quorum primum est, vt quis sapientiæ bene sit affectus, & ad eam percipiendam habeat bonam voluntatem. Sic enim futurū vt facilius erudiat, & sapientiam perci-

percipiat, à qua si alienam habeat mentem, non poterit eius esse capax. Hoc est ergo quod dicit; si voles erudièris; in quem sensum & nostra lectio accipi debet: Si attenderis mihi, faciendo scilicet quod dixi, inijce pedem tuum in compedes illius, & mentem tuam non auertendo à sapientia, sed eam iuxta meum consilium amando, tunc tu disces, tunc capax eris disciplinæ. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur; & si accommodaueris animum tuum; ipsi scilicet sapientiæ, tunc facillè sapiens efficieris. iuxta illud Salustij: Vbi intenderis ingenium, ibi valet.

36 Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam: & si dilexeris audire, sapiens eris.

Secundum quod requiritur est, vt qui sapientiæ bene est affectus, eiusque est cupidus, quãdoquidem alieno eget magisterio, sese componat ad audiendum alios, & lubentur audiendum. Itaque dicit; si inclinaueris aurem tuam ad audiendum, tunc excipies doctrinam, vel, vt est Græcis, *σύνεισιρ*, intelligentiam, hoc est, doctus euades, vt doctrina passiuè potius accipiatur, qua scilicet quis doctus fit.

37 In multitudine presbyterorum prudentium sta, & sapientiæ illorum ex corde coniungere.

Prudentium, adiecit interpretes de suo, nec malè. Nomen presbyteri hic potius ætatis est quàm dignitatis, significans idem quod seniores. Tertium ergo requisitum est, vt quandoquidem alieno magisterio opus est, senes & sapientes deligantur, à quibus vera sapientia percipiatur.

38 Vt omnem narrationem Dei possis audire, & proueria laudis non effugiant te.

Græcè est, *πᾶσαν διύγνωσιρ διὰ τῶν διλε ἀκροάσθ*. Omnem narrationem diuinam velis audire. Narrationem ergo Dei intellige eam quæ de Deo est, rebusque diuinis. Pro, laudis, est *συνίσιως*, hoc est, intelligentiæ. at interpretes legit *ἀνίσιως*, hoc est, laudis. Intellige ergo proueria laudis, parabolas & doctrinas laudabiles. Bene notanda hæc salutaris doctrina sapientis. Docet enim non, vt plerique hodie faciunt, de suo præsumere intellectu, confidentes se suo ingenio omnia assequi posse. Item non satis esse studio proprio adijcere orationes, sed opus esse audientia aliorum. ad hanc vbique scriptura sapientiæ cupidos prouocat. Rursum docet non vnum aliquem aut alterum deligendum in angulis doctorem, sed adeundam multitudinem, idque non iuuenum, vt fecit Ro-
3. Reg. 12.
boam, sed senum & sapientum, quemadmodum fit in Catholica Ecclesia, vbi exponuntur veterum patrum sententiæ, non priuatae opiniones. Docet & hoc etiam, ex prudentibus & senioribus non tam quærendum quid illi sentiant, aut inuenerint suo ingenio, quàm quid proferant ex narrationibus diuinis, hoc est, quod verbo Dei siue scripto siue non scripto sit conforme. Nec vnum & aliud dogma sacrum discendum vult,

sed omnem narrationem diuinam, omnemque doctrinam grauem & laude dignam, prætermittis scilicet quæ ad pietatem non pertinent.

39 Et si videris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exerat pes tuus.

Non satis est huic nostro Sapienti excitare ad prudentiū audiendam doctrinam, sed vult idiplum fieri impigrè, & multo cum studio. Itaque vult & vt summo diluculo id fiat, & vt fiat assidue atque frequenter. Si, inquit, videris sensatum, hoc est, prudentem, euigila ad eum, hoc est, summo diluculo adeas illum, nec sit tibi molestum somnium tuum rumpere quo illum audias, & gradus, quibus ascenditur ad ostia domus eius, exerat pes tuus, hoc est, frequenter eum adeas. Euigilare ad sapientem, Hebraica phrasi est tempestiue & festinanter illum adire, non tardè & serò, quomodo solemus ad ea accurrere quæ nobis vehementer sunt cordi.

40 Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & in mandatis illius maximè assiduus esto.

Quoniam non satis est multa etiam frequenter à doctioribus audire, nisi quis audita apud se frequenter & seriò expendat & ruminet, ideo rectè quarto loco post prædicta subiicit: Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & additur Græcis *κλιῶς*, hoc est, perfectè. Pro; maximè assiduus esto; illis est *μελι & διαπαντός*, hoc est, meditare semper. Idem nostra lectio significat, si intelligatur, in mandatis eius recolendis assiduus esto, iuxta illud Psalmi primi: Beatus vir, cuius in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

Psalm. 1.

41 Et ipse dabit tibi cor, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi.

Prædictis, si seruentur, adijcitur gratiæ diuinæ promissio, qua confirmatur, quod superius dixit, per requisita illa media sapientiam obtinendam, docens tamen præter illa adhuc opus esse Dei gratia, sine qua nihil profint illa omnia. Si, inquit, hæc præstes, ipse dabit tibi cor, hoc est, sapientiam, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi seruentior scilicet, & plenior, qua iam omni tædio & molestia quæ in principio sentiebatur superatis, ac concupiscentia huius mundi plenius extincta, vnicè & ardentius sapientiã desideres, iuxta illud quod postea sequitur:

Sapient. 14.

Qui edunt me, adhuc esurient: & qui bibunt me, adhuc sitient. Potest & aliter accipi concupiscentia sapientiæ, pro sapientia concupita. Similis locus est Prouerb. 2. in principio, vbi etiam ex Dei dono promittitur sapientia amanti eam, & ex amore eam seriò ac diligenter quærenti. Si enim, inquit, sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ: si quæsieris eam quasi pecuniam, & quasi thesauros effoderis illam, tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

Prouer. 2.